

Вольга Коваль
(Мінск)

Кантакты беларускай і ўкраінскай дыяспар міжваеннага перыяду

Тэма гісторыі дыяспары заўсёды неразрыўна звязана з гісторыяй метраполіі. Гісторыя беларускай і ўкраінскай эміграцыі мае шэраг агульных рысаў і асаблівасцяў. У XX стагоддзі супадаюць прычыны фарміравання эміграцыйных хваляў, перыяды іх фарміравання, змены сацыяльнага складу дыяспар, палітычныя перакананні і погляды эмігрантаў, стаўленне да падзеяў у СССР. Гісторыя эміграцыі беларусаў і ўкраінцаў за мяжой мае агульныя тэндэнцыі развіцця яшчэ і таму, што прадстаўнікі гэтых двух народаў менавіта на чужыне асабліва востра адчулі падабенства ўсходнеславянскіх культур і ментальнасцей. Для захавання нацыянальнай ідэнтычнасці эмігранты вымушаны былі развіваць палітычныя, культурныя і эканамічныя сувязі з іншымі народамі. Асабліва важнымі для беларусаў замежжа былі кантакты з украінскай дыяспарай.

Словам „дыяспара” (з грэчаскай мовы „διασπορα” — рассяленне) прынята называць сукупнасць пэўнага народа, якая пражывае па-за межамі сваёй дзяржавы. Тэрміны „ўкраінская дыяспара” і „беларуская дыяспара” пачалі актыўна ўжывацца ў навуковых даследаваннях і публіцыстыцы адносна нядаўна, прыблізна адначасова. Дадзеныя тэрміны атрымалі сваё распаўсюджанне ў беларускай і ўкраінскай гістарыяграфіі з канца 1980-х гг.

Пры даследаванні і параўнаўчым аналізе беларускай і ўкраінскай дыяспары можна адзначыць падабенства сацыяльнага статусу прадстаўнікоў эміграцыйных хваляў у XX ст. Змены сацыяльнага складу беларусаў і ўкраінцаў за мяжой абумоўлены аднымі і тымі ж гістарычнымі падзеямі, такімі як рэвалюцыі, Першая сусветная вайна і г. д.

У гісторыі можна выдзеліць палітычныя і эканамічныя хвалі эміграцыі беларусаў і ўкраінцаў. Да пачатку Першай сусветнай вайны беларусы і ўкраінцы выязджалі за мяжу зарабіць грошай, стварыць сабе лепшыя ўмовы жыцця. Як правіла, радзіму пакідалі сяляне, большасць з якіх — збяднелыя. Дадзеную эміграцыю неабходна назваць эканамічнай. Асаблівасцю эканамічнай эміграцыі з’яўляецца хуткая адаптацыя да новай краіны пражывання — эмігранты не трымаюцца сваіх каранёў, таму лёгка прыстасоўваюцца да новых умоў жыцця.

Наступная хваля эміграцыі беларусаў і ўкраінцаў мела не толькі эканамічны, але і палітычны характар. У першай чвэрці XX ст. за мяжу

выехалі ўсе тэя, хто не мог пагадзіцца з канфіскацыяй прыватнай уласнасці і нацыяналізацыяй прамысловасці. Сацыяльны склад беларускай і ўкраінскай эміграцыі дадзенага перыяду падобны: выязджалі беларусы, святары, прамыслоўцы, землеўласнікі, прадстаўнікі інтэлігенцыі, дзеячы Цэнтральнай Рады, Гетманскай дзяржавы, Украінскай Народнай Рэспублікі, Заходнеўкраінскай Народнай Рэспублікі, Беларускай Народнай Рэспублікі, Кубанскай Народнай Рэспублікі, украінцы, якія ваявалі на баку Дзянікіна і Врангеля. Сярод эмігрантаў апынуліся фактычна ўсе слаі насельніцтва, але большасць складалі вайскоўцы. Да канца 1920-х гг. былі сфарміраваны асноўныя культурныя і палітычныя цэнтры беларусаў і ўкраінцаў за мяжой.

Калі больш падрабязна прааналізаваць асаблівасці сацыяльнай стратыфікацыі беларусаў і ўкраінцаў замежжа, можна знайсці і прыкметы адрозненняў. Вялікая колькасць інтэлігенцыі, якая пакінула беларускія тэрыторыі, атаясамлівала сябе не беларусамі, а палякамі ці рускімі. Выдаўцы газеты „Амерыканскі беларус”, якая выходзіла ў 1930 г. у Чыкага, трапіла адзначалі: „Інтэлігентаў у беларускай калоніі вельмі мала, таму, напэўна, беларусы ў Амерыцы і падпарадкоўваюцца чужым, варожым беларускай справе людзям”¹. Сярод былых жыхароў беларускай тэрыторыі лічылі сябе беларусамі, як правіла, сяляне і працоўныя, што стала асаблівасцю міжваеннай эміграцыі. Дзеячы палітычнай эміграцыі з’яўляліся меншасцю беларускай дыяспары, таму вывучэнне іх дзейнасці неабходна разглядаць асобна.

У адрозненні ад беларускай, украінская эміграцыя мела больш разнастайны сацыяльны склад, што спрыяла кансалідацыі і актыўнасці яе прадстаўнікоў. Вядомы даследчык украінскага замежжа Станіслаў Лазебнік у якасці асаблівасці міжваеннай эміграцыі адзначае: „Сярод працоўных эмігрантаў з заходніх украінскіх зямель пераважалі адукаваныя людзі, якія заклалі фундамент украінскай культуры і навукі за мяжой”². Наяўнасць украінскай інтэлігенцыі станоўча ўплывала на развіццё дыяспары. Няма нічога dziўнага, што беларусы часта вучыліся ва ўкраінскіх вышэйшых навучальных установах, звярталіся да ўкраінскіх урачоў, юрыстаў, інжынераў.

Вялікая колькасць беларусаў па прыездзе ў іншую краіну губляла сваю нацыянальную ідэнтычнасць, злівалася з мясцовым насельніцтвам ці з іншай больш моцнай дыяспарай. Шматлікія праваслаўныя беларусы на Захадзе сталі часткай рускай эміграцыі пры дапамозе царквы, а тэя беларусы, што былі каталікамі, уліліся ў польскую дыяспару. З іншага боку, культурныя і палітычныя сувязі з прадстаўнікамі ўкраінскай

¹ „Американский белорус”, 1930, № 1.

² С. Лазебник, *Закордонне українство: витоки та сьогодення*, Київ 2007, с. 28.

дзяспары актывізавалі нацыянальную свядомасць беларусаў, а не вымушалі іх да зліцця.

Можна падкрэсліць той факт, што па тэрытарыяльнай прыкмеце беларуская дзяспара фактычна супадае з украінскай. Украінскія гісторыкі пры вывучэнні эміграцыі асабліваю ўвагу надаюць такім краінам, як Чэхаславакія, Германія, ЗША, Канада, Францыя, Вялікабрытанія, Італія, Бельгія, Аргенціна, Бразілія, Аўстарлія, дзе колькасць прадстаўнікоў украінскага этнасу была асабліва значнай. Гісторыя беларускай дзяспары базіруецца таксама на пералічаных краінах свету.

Усталяванне таталітарнага рэжыму ў Савецкім Саюзе непасрэдна паўплывала на эміграцыю. З канца 1920-х гадоў яна фактычна была спыненая. Магчымасць пераехаць у іншую краіну заставалася толькі ў жыхароў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны да 1939 года. Большасць эмігрантаў выязджала па эканамічных прычынах, дадзена эміграцыя была працоўнай.

Даследчыкі гісторыі ўкраінскай эміграцыі падзяляюць дзяспару на „ўсходнюю” і „заходнюю”. Гэтыя тэрміны ўпершыню прагучалі на Першым кангрэсе ўкраінцаў у Кіеве ў 1992 г., пасля чаго хутка ўвайшлі ў навуковую лексіку³. Пры даследаванні беларуска-ўкраінскіх кантактаў за мяжой асабліва ўвага надаецца менавіта заходняй украінскай эміграцыі, якая пачала фарміравацца ў сталую дзяспару з апошняй чвэрці XIX стагоддзя.

Найбольш актыўнай дзейнасць беларускай палітычнай эміграцыі была на працягу першай паловы 1920-х гадоў. Адносіны савецкага ўрада да беларускай дзяспары былі непаслядоўнымі. Кіраўніцтва БССР не выключала супрацоўніцтва беларускіх эмігрантаў з уладам Савецкай Беларусі. Палітычная беларуская эміграцыя раскалолася ў 1925 г. пасля II Беларускай нацыянальна-палітычнай канферэнцыі. Частка прадстаўнікоў беларускага замежжа засталіся праціўнікамі савецкай дзяржавы, а некаторыя прадстаўнікі дзяспары пачалі актыўна супрацоўнічаць з уладам БССР. Шэраг беларускіх эмігрантаў вярнуліся на радзіму. Падзел беларускай эміграцыі на канферэнцыі адмоўна паўплываў на дзейнасць дзяспары, палітычная актыўнасць якой значна знізілася.

Для вывучэння тэмы беларускіх і ўкраінскіх кантактаў замежжа важнымі гістарычнымі крыніцамі з’яўляюцца мемуары саміх эмігрантаў і іх перыядычныя выданні міжваеннага перыяду. Аднак даследчыку пры выкарыстанні мемуараў і прэсы эмігрантаў неабходна памятаць пра суб’ектыўнасць матэрыялаў, магчымасць іх аўтараў уплываць на чытачоў, сыходзячы з уласных поглядаў і перакананняў. Неабходна падкрэ-

³ М. Бабута, *Формирование и современное состояние украинской диаспоры (конец XIX — начало XX вв.)*: автореф. дис. ... канд. ист. наук, Томск 2008, с. 6.

сліць, што шэраг сучасных беларускіх гісторыкаў у сваіх навуковых артыкулах пераказвае погляды эмігрантаў без крытычнага аналізу, што прыводзіць іх да памылковых высноў. Менавіта таму пры выкарыстанні дадзеных гістарычных крыніц неабходна па магчымасці шукаць падварджэнне пазіцый мемуарыстаў у факталагічным матэрыяле іншых выданняў.

Пры вывучэнні беларуска-ўкраінскіх кантактаў неабходна звярнуць увагу на беларускія мемуары Ларысы Геніюш, Міхася Белямука, Пётры Мірановіча, Уладзімера Брылеўскага і інш. Не варта абыходзіць увагай і ўкраінскія ўспаміны. Напрыклад, украінскі вязень Сямён Підгайны, якому пашчасціла вырвацца на волю, у сваёй кнізе „Недастраляны” прысвяціў беларусам спецыяльны раздзел⁴. У сваіх мемуарах украінскі аўтар апісвае вязняў-беларусаў на Салаўках, якія па розных прычынах вярнуліся ў савецкую дзяржаву з эміграцыі.

Важнымі гістарычнымі крыніцамі пры даследаванні гісторыі эміграцыі з’яўляюцца перыядычныя выданні замежжа. На аснове матэрыялаў прэсы беларускай эміграцыі можна зрабіць разгорнуты аповед пра агульныя палітычныя, культурныя і адукацыйныя мерапрыемствы, сустрэчы і юбілеі. Аналіз прэсы дазваляе вылучыць асноўныя накірункі ўплыву дзейнасці ўкраінцаў замежжа. Пры даследаванні міжваеннай хвалі эміграцыі беларусаў неабходна выкарыстаць артыкулы перыядычных выданняў замежжа: „Амерыканскі беларус” (ЗША), „Беларускі студэнт” (Чэхія), „Беларуская трыбуна” (ЗША), „Бюлецень Хаўруса беларускіх работнікаў у Францыі” (Францыя).

У якасці гістарычных крыніц па вывучэнні беларуска-ўкраінскіх культурных сувязей можна плённа выкарыстоўваць і ўкраінскія перыядычныя выданні дыяспары. Неабходна падкрэсліць, што гісторыя развіцця прэсы ўкраінскіх эмігрантаў пачалася значна раней. Колькасць газет і часопісаў замежжа на ўкраінскай мове значна большая за колькасць беларускіх перыядычных выданняў, што абумоўлена высокай актыўнасцю ўкраінцаў і большым лічбавым складам украінскай дыяспары.

Беларускі эмігрант Вітаўт Кіпель у сваёй кнізе „Беларусы ў ЗША” неаднаразова падкрэслівае ўплыў украінскай дыяспары на беларускую эміграцыю, ён прыходзіць да высновы: „Бясспрэчна, украінцы і ўкраінская грамада ў Амэрыцы былі першымі, хто прызнаў палітычныя памкненні беларусаў, азнаёміў з гэтымі памкненнямі шырокія масы ў Злучаных Штатах, шмат паспрыяўшы тым самым беларускаму палітычнаму й культурнаму адраджэнню”⁵. Пры характарыстыцы моцнага

⁴ Л. Мірачыцкі, *Ігнат Дварачанін на эміграцыі*, [у:] *Беларусіка=Albaruthenica 6. Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу*, ч. 1, Мінск 1997, с. 329.

ўплыву прэсы ўкраінскай дыяспары на беларускую аўтар прыводзіць трапны прыклад: „Українская грамада ў Злучаных Штатах і ўкраінскі друк, асабліва газета „Свобода”, шчыра прывіталі палітычнае абуджэньне беларускага народу. „Свобода” на пачатку XX стагодзьдзя пачала друкаваць матэрыялы пра Беларусь палітычнага й культурнага характару”⁶. В. Кіпель на прыкладзе дзейнасці ўкраінскай перыёдыкі ў Злучаных Штатах адлюстравала інфармацыйную падтрымку ўкраінскай дыяспары беларусам.

Гісторыя прэсы ўкраінцаў у ЗША пачынаецца з канца XIX стагоддзя, у той час, калі беларускія газеты і часопісы ў Амерыцы першай паловы XX стагоддзя праходзяць толькі перыяд станаўлення. В. Кіпель пазначае, што выдаўцы ўкраінскай газеты „Свобода” ўвялі спецыяльную рубрыку для беларусаў пад назвай „З беларускага жыцця”. Безумоўна, увага ўкраінцаў да беларусаў у ЗША на старонках друку павінна была не толькі падтрымліваць беларускую мову і культуру за мяжой, але і ўплываць на станаўленне нацыянальнай свядомасці беларускай дыяспары.

Агульнымі праблемамі для дыяспар беларусаў і ўкраінцаў былі складанасці адаптацыі ў іншых краінах свету. Часта сур’ёзным бар’ерам для беларусаў і ўкраінцаў за мяжой магла стаць замежная мова, бо ў большасці заходніх дзяржаў не было спецыяльных праграм для эмігрантаў, у тым ліку курсаў па вывучэнню мовы. Няведанне мовы краіны значна абмяжоўвала сацыяльны асяродак для прадстаўнікоў новай хвалі эміграцыі. Беларусы і ўкраінцы вымушаны былі шукаць сабе знаёмствы не толькі сярод сваіх землякоў, але і сярод іншых народаў, мова якіх ім была зразумелай. Блізкасць шматлікіх рэгіянальных дыялектаў беларускай і ўкраінскай мовы дазволіла эмігрантам лёгка ўстанавіць кантакты паміж сабой.

Пры вывучэнні тэмы беларуска-ўкраінскіх культурных сувязей за межжа вялікую ўвагу неабходна надаць адукацыйным сувязям. Украінскія інстытуты, акадэміі і ўніверсітэты на Захадзе мелі значна большыя магчымасці за беларускія, дзейнічалі дастаткова працяглы час, з’яўляліся шырока вядомымі навуковымі цэнтрамі. Беларускія навучальныя ўстановы на Захадзе часта існавалі нядоўга, бо не хапала фінансаў і падтрымкі з боку ўладаў дзяржавы, дзе яны працавалі. Па прычыне адсутнасці беларускіх школ і ўніверсітэтаў вельмі часта беларусы працягвалі сваё навучанне ва ўкраінскіх адукацыйных цэнтрах. Найбольшая колькасць беларускай моладзі вучылася ў міжваенны час у Чэхаславакіі і Германіі. Сярод самых вядомых украінскіх навучальных уста-

⁵ В. Кіпель, *Беларусы ў ЗША*, Мінск 1993, с. 276.

⁶ Там жа.

ноў, дзе атрымалі асвету беларусы ў міжваенны перыяд, можна назваць Украінскі вольны ўніверсітэт (Германія), Украінскі тэхніка-гаспадарчы інстытут (Германія), Украінскі вышэйшы педагагічны інстытут імя М. Драгаманава (Чэхаславакія), Украінская гаспадарчая акадэмія (Чэхаславакія), Украінскі сацыялагічны інстытут (Чэхаславакія) і інш.

Прыкладам жыццёвага лёсу беларускай студэнткі Украінскага педагагічнага інстытута імя М. Драгаманава з'яўляецца біяграфія вядомага ў Чэхаславакіі гісторыка і археолага Людмілы Іванаўны Краскоўскай⁷. Яна стала першай у гісторыі Чэхаславакіі жанчынай, якая атрымала навуковую ступень кандыдата гістарычных навук. Л. Краскоўская адначасова атрымоўвала адукацыю ў Карлавым універсітэце і займалася ва Украінскім педагагічным інстытуце імя М. Драгаманава.

Важным фактарам, які абумовіў культурныя кантакты беларусаў і ўкраінцаў замежжа стала падабенства гісторыі матэрыяльнай культуры. Амаль аднолькавыя прыродна-геаграфічныя ўмовы пражывання, асабліва на Палессі, падобныя традыцыі земляробства, жывёлагадоўлі, кухні, рыбалоўства, пабудовы хат, асаблівасці вопраткі ядналі на чужыне беларусаў і ўкраінцаў. Агульная гістарычная спадчына двух народаў, якія на працягу стагоддзяў былі адзіным цэлым у межах вялікіх дзяржаў, аб'ядноўвала прадстаўнікоў беларускай і ўкраінскай эміграцыі.

Праяўленне этнічнай самасвядомасці ўкраінцаў у культурных вечарынах, палітычных мерапрыемствах, эканамічных праектах часта было прыкладам для беларусаў. У аснове дзейнасці грамадскіх арганізацый украінцаў, палітычных партый і культурных цэнтраў ляжалі прафесійныя, рэлігійныя, творчыя і навуковыя зацікаўленасці ўкраінскіх асяродкаў. Нацыянальныя традыцыі ўкраінцы старанна захоўвалі ў сваёй песеннай культуры, асаблівасцях украінскай кухні, спосабах правядзення вольнага часу і г. д. Часта ўкраінцы намагаліся аб'ядноўвацца за мяжой у грамадскія і палітычныя арганізацыі менавіта на аснове нацыянальных прыкмет, а беларусы замежжа актыўна пераймалі гэты вопыт.

Значэнне палітычных і эканамічных кантактаў беларусаў і ўкраінцаў за мяжой было розным. Для беларусаў сувязі, агульныя мерапрыемствы і праекты з украінцамі мелі значна большае значэнне, чым для ўкраінцаў. Беларусы мелі шмат агульнага з украінцамі за мяжой: падобную ментальнасць народаў, падабенства моў, агульныя гістарычныя карані, падобную нацыянальную кухню, традыцыі, аднак украін-

⁷ М. Трус, *Беларуская прысутнасць у міжваеннай Чэхаславакіі праз прызму аднаго лёсу (да 100-годдзя з дня нараджэння Людмілы Краскоўскай)*, [у:] *Дзясяпара. Культуралогія. Гісторыя: матэрыялы IV Міжнароднага кангрэса беларусістаў „Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін”*, Мінск 2006, с. 63.

ская дыяспара была значна больш моцная і ўплывовая за беларускую. Ступень адзінства ўкраінцаў за межамі радзімы была значна вышэйшая за беларускую. Большая па колькасці і непараўнальна больш актыўная ў палітычным і культурным плане ўкраінская дыяспара станоўча ўплывала на захаванне нацыянальнай ідэнтычнасці сярод прадстаўнікоў беларускай эміграцыі.

Беларуская эміграцыя міжваеннага перыяду набывае новыя рысы: пачынаюць сваю дзейнасць культурна-асветніцкія арганізацыі, афармляюцца асноўныя палітычныя цэнтры. Створаныя палітычныя і культурныя асяродкі на эміграцыі, іх сувязі і вопыт будучы актыўна выкарыстаныя наступнай хваляй беларускай эміграцыі, выкліканай Другой сусветнай вайной.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ўкраінскія эмігранты дапамагалі беларусам. Беларускія культурныя, адукацыйныя і палітычныя цэнтры бралі прыклад з украінцаў, пераймалі арганізацыйны вопыт, выкарыстоўвалі ідэалагічныя напрацоўкі, звярталіся за парадамі. Украінцы стымулявалі актыўнасць беларусаў, уплывалі на кансалідацыю беларусаў замежжа, уключалі ў свае культурныя, адукацыйныя, палітычныя мерапрыемствы.

Wolha Kowal — kandydat nauk historycznych, członek Związku Pisarzy Białorusi, asystent w Katedrze Historii Białorusi i Politologii Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Technologicznego w Mińsku. W 2003 r. ukończyła Fakultet Historyczny Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku. W 2006 r. obroniła pracę kandydacką z zakresu źródłoznawstwa historii emigracji białoruskiej. Autorka monografii „Periodyka diaspory białoruskiej jako źródło historyczne (1939-1960)” i ponad 50 artykułów na temat źródłoznawstwa, historii diaspory białoruskiej i ukraińskiej, historii Białorusi i metodyki wykładania historii.